ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

УДК 336.71: 005.962.131

Анна БУРЯК
аспірант, викладач-стажист кафедри банківської справи,
ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», м. Суми

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Досліджено методичні засади оцінки ефективності діяльності банків, з огляду на вітчизняний та закордонний досвід. Основну увагу зосереджено на існуючих концепціях ефективності та сучасних методах їх оцінювання. Запропонована автором технологія оцінювання у вигляді трьох основних етапів з відповідною метою та засобами дослідження слугує інструментом для подальшого удосконалення теоретико-методичної бази оцінки банківської ефективності.

Ключові слова: *ефективність, діяльність банку, оцінка, етапи.*

У закордонній та вітчизняній науковій думці значну увагу звертають на проблеми оцінки ефективності фінансових інститутів, у тому числі й банків. Передумовою досліджень вважаємо той факт, що банківський бізнес зазнав суттєвих змін протягом останніх десятиріч. Процеси лібералізації, дерегулювання фінансових ринків, глобалізації та технологічного прогресу значно змінили середовище, в якому функціонують банки, загострили конкуренцію на ринку та створили об'єктивні передумови для оцінки та подальшого управління своєю ефективністю на ринку. У свою чергу, методологія оцінки ефективності, разом з ускладненням банківської діяльності, також розвивається та постійно розширюється її аналітичний інструментарій.

Загальні теоретико-методичні основи організації та аналізу ефективної роботи банків знайшли своє відображення у працях таких закордонних та вітчизняних науковців як Є. Брігхєм, О. Васюренко, А. Єпіфанов, Г. Карчева, О. Лаврушин, А. Мещеряков, С. Моісеєв, Дж. Сінкі, О. Примостка, П. Роуз, та інших. Вагомий внесок у дослідження окремих питань оцінки та аналізу ефективності зробили С. Буєвич, А. Герасимович, В. Кочетков, Р. Ольхова, Г. Панова, І. Парасій-Вергуненко, М. Поморіна.

Узагальнення та аналіз наукових результатів, отриманих вище зазначеними та іншими вченими, дозволили визначити необхідність подальших досліджень оцінки банківської ефективності на основі системного підходу, основи якого сформовано в роботах Ф. Алєскєрова, А. Бергера, Л. Местера, С. Моісеєва, О. Примостки, Д. Хамфрі.

Метою статті є формування методичних засад оцінювання ефективності діяльності банків, на основі зарубіжного та вітчизняного досвіду проведених досліджень.

Під ефективністю діяльністю банку, на наш погляд, слід розуміти його здатність досягати поставлених цілей шляхом оптимального використання ресурсів, враховуючи при цьому не лише мікроекономічну, а й макроекономічну функції банків у ринковій економіці [1]. Забезпечення ефективного функціонування банку, у свою чергу, потребує раціональної організації аналітичної роботи, результати якої слугують основою для прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень. За допомогою аналізу стає можливим:

– визначення тенденцій та закономірностей діяльності банку, оцінка характеру впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на його функціонування;
– науково обґрунтоване планування подальшої роботи та контроль її виконання;
– визначення потенціал розвитку банку та резерви підвищення ефективності його діяльності.

Дослідивши закордонний та вітчизняний досвід оцінки ефективності діяльності банку, пропонуємо розглянути технологію оцінювання у вигляді етапів з відповідною метою та інструментами дослідження (рис. 1).

Визначення суб'єкта є вирішальним у процесі оцінки ефективності – окремий суб'єкт, з одного боку, має власний інтерес стосовно діяльності банку, що обумовлює мету подальшої оцінки та критерії ефективності, з іншого боку, визначає рівень проведення оцінювання, а саме: міжнародний, національний, рівень окремого банку чи його структурного підрозділу.

З позиції оцінювання діяльності банку, на наш погляд, суб'єктів доцільно об'єднати у чотири умовні групи:

– регулятор, особливістю якого є переважання державних інтересів над приватними, що відрізняє мету та наслідки оцінки від інших суб'єктів;
– науковці-дослідники, основним предметом вивчення яких виступають методологічні аспекти оцінювання;
– менеджмент банку (включаючи власників), оцінка яких спрямована на дослідження економічних умов функціонування банку та виявлення потенціалу зростання ефективності його діяльності;
– інші, а саме клієнти, рейтингові агентства, податкові органи, органи місцевої та центральної влади тощо.

Метою оцінки ефективності банківської системи чи окремої групи банків регулятором є отримання інформаційного забезпечення для системи державного управління, в тому числі, для прийняття управлінських рішень у грошово-кредитній сфері. Економічна система України знаходиться в процесі структурної трансформації, відповідно механізм державного регулювання також знаходиться на стадії формування. Актуальним залишається дослідження факторів, що визначають рівень ефективності діяльності банків з точки зору фінансового посередництва, а саме вплив грошово-кредитної політики на діяльність банків, ринкової структури, рівня концентрації, процесів злиття та поглинань та інших факторів.

Науковці-дослідники, як правило, ставлять за мету дослідження методології оцінювання ефективності та

© Анна Буряк, 2010

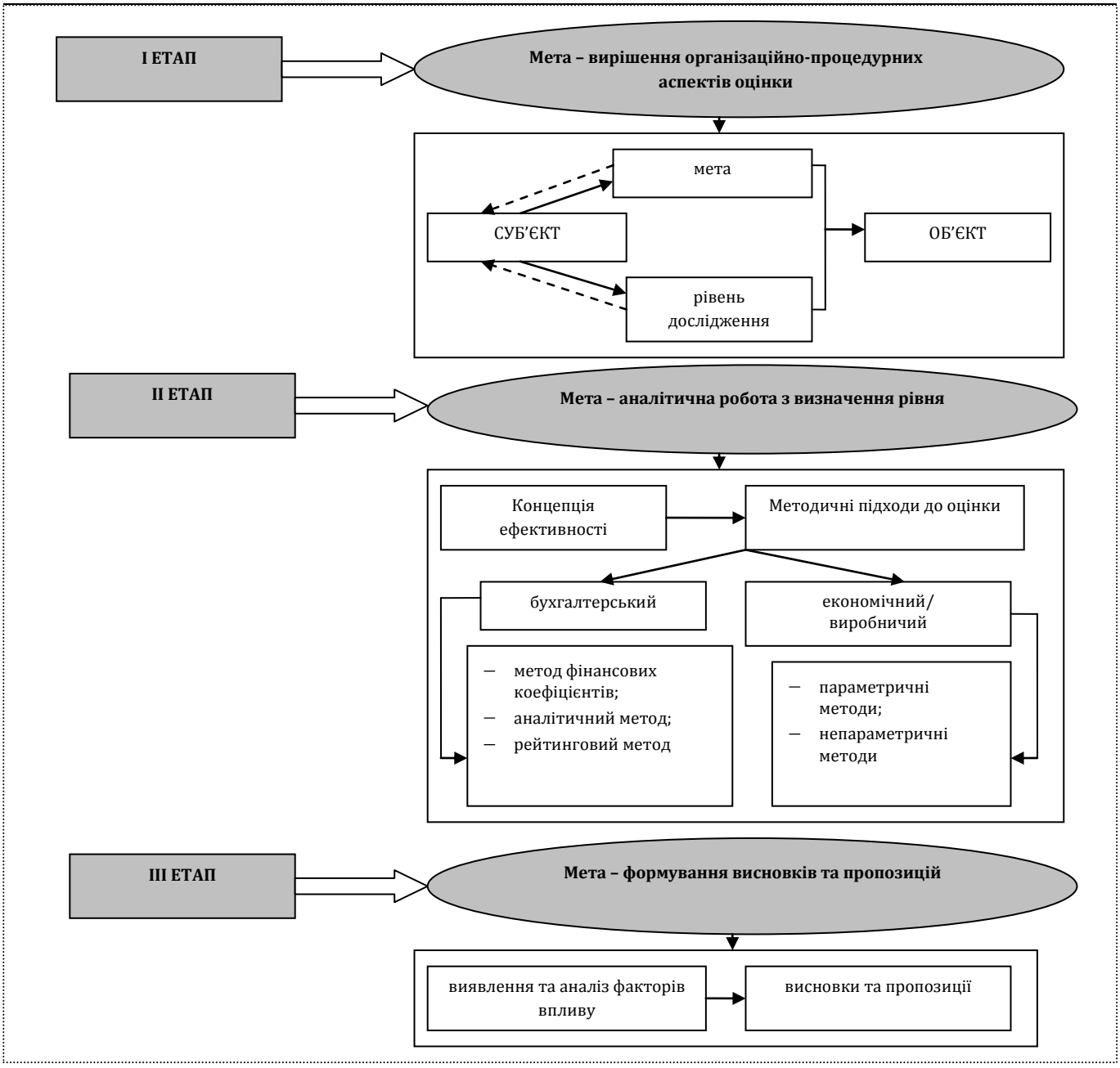

Рис. 1. **Технологія оцінки ефективності діяльності банків**
(авторська розробка)

удосконалення окремих теоретико-методичних аспектів – розвиток аналітичного інструментарію оцінки, підвищення достовірності результатів оцінювання, зниження їх чутливості до вхідних параметрів оцінки та інше.

Зважаючи на те, що в умовах ринку банки отримують самостійність та несуть повну відповідальність за результати своєї діяльності, питання підвищення ефективності діяльності на ринку стають першочерговими для менеджменту банків. Особливу цінність отримує не лише визначення рівня ефективності та основних факторів впливу, а й використання отриманих результатів в подальшому функціонуванні банку та коригування його стратегії на ринку.

Для останньої групи суб'єктів оцінювання буде зосереджено на окремих аспектах діяльності банку залежно від їх інтересів: клієнтів банку буде цікавити надання якісних послуг за прийнятну ціну; рейтингові агентства – позиція банку на ринку за окремими характеристиками; податкові органи – ступінь виконання податкових зобов'язань; органи влади – соціальна ефективність діяльності банків.

Завершує перший етап вибір об'єкта оцінки ефективності, якими можуть виступати доходи, витрати, прибуток, ризик, продуктивність та інші, залежно від поставленої мети.

Наступним етапом оцінювання ефективності діяльності банків виступає проведення аналітичної роботи, яка передбачає вибір типу ефективності, що підлягає оцінці, визначення методичного інструментарію та безпосередньо проведення розрахунків.

З позиції оцінювання діяльності банку в економічній літературі набули поширення наступні види ефективності:

1. Результативність як ступінь досягнення цілей відображає зовнішню ефективність функціонування банку. Слід зазначити, що саме цей підхід до оцінки ефективності найбільш розповсюджений в українській практиці оцінки ефективності діяльності банків. Визначення досягнення цілей обмежується або оцінкою

фінансових результатів, або використанням методик, які мають поверхневий описовий характер (наприклад, загальний рейтинг банку на ринку, рівень лояльності клієнтів тощо). Отриманий прибуток чи інші фінансові результати є лише одним із багатьох результатів функціонування банку, враховуючи призначення банку в ринковій економіці.

У закордонній практиці, на відміну від вітчизняної, набуває поширення збалансований підхід до оцінки результатів діяльності організацій, враховуючи зацікавленість всіх сторін і базуючись на системі як фінансових, так і нефінансових показників для оцінки ступеню досягнення цілей. Це так звана збалансована система показників, розроблена вченими Д. Нортоном та Р. Капланом у 90-х роках XX ст. [2], яка, на наш погляд, потребує додаткового дослідження з точки зору можливості використання для оцінки зовнішньої ефективності діяльності банку.

2. Ефект масштабу, який виникає у випадку зниження витрат за рахунок збільшення обсягів діяльності. У дослідженнях, присвячених оцінці банківської ефективності, зазвичай розрізняють два види ефекту [3, с.483]:

- економія за рахунок масштабу (*scale efficiency*) – ситуація, за якої збільшення обсягів діяльності на 1% потребує збільшення витрат менше ніж 1 %;
- економія за рахунок структури операцій (*scope efficiency*) – ситуація, за якої виробництво декількох банківських продуктів потребує менших витрат, ніж виробництво їх окремо.

3. Економічна (операційна) ефективність, яка визначається через поєднання технічної ефективності (здатності отримати максимальний обсяг випуску за фіксованого рівня ресурсів) та алокативної (здатності оптимально використовувати існуючи ресурси, враховуючи їх ціну і технологію виробництва). Терміни «технічна» та «алокативна» ефективність були вперше представлені в роботі М. Фарелла у 1957 році [4] з метою оцінки економічної ефективності фірми. Водночас у літературі з'являється поняття «X-неефективності», введене Н. Лейбенстейном [5] з метою відображення рівня витрат фірми, які перевищують мінімально необхідні за даних умов випуску, обумовлені управлінським фактором. Оцінка зазначеного типу ефективності набула значного поширення в закордонних дослідженнях та базується на використанні економетричного аналізу.

Слід зауважити, що оцінювання того чи іншого виду ефективності методологічно пов'язано з визначенням критеріїв та відповідним аналітичним інструментарієм. Інформаційною основою для оцінки ефективності та прийняття подальших управлінських рішень слугує система обліку в банку, включаючи фінансовий, управлінський та податковий.

Аналіз вітчизняних [6, 7] та закордонних джерел [8-10] дозволяє об'єднати всі інструменти оцінювання у два умовних методичних підходи:

- бухгалтерський, основним критерієм якого виступає дохідність (прибутковість) діяльності банку, який заснований на використанні методів фінансових коефіцієнтів;
- економічний/виробничий, критерієм якого виступає оптимальність ведення діяльності (включаючи рівень прибутку, витрат та ризику), що базується на економіко-математичному моделюванні.

Перший підхід, який грунтується на оцінці ефективності діяльності банку стосовно прибутковості банківського бізнесу, визначає ефективність як відносну розрахункову величину. У даному випадку основними показниками ефективності виступають показники рентабельності активів (*ROA*) та рентабельності капіталу (*ROE*), чиста процентна маржа, чистий спред, продуктивність праці, рентабельність витрат тощо. Не дивлячись на переваги методу фінансових коефіцієнтів (простоту розрахунку та інтерпретації отриманих даних, доступність для всіх суб'єктів оцінки), використання методу обмежується складністю визначення факторів впливу на ефективність, ретроспективним характером оцінювання, зосередженістю на короткострокових фінансових результатах діяльності банку, що значною мірою зменшує його цінність для подальшого аналізу та прийняття стратегічних рішень. Аналітична модель Дюпона або методика декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу також заснована на методі фінансових коефіцієнтів, хоча і дозволяє виявляти фактори, які впливають на прибутковість капіталу банку. Розглянутий підхід ототожнює поняття ефективності діяльності з рентабельністю, дозволяючи оцінити, тим самим, лише одну із сторін ефективної діяльності банку.

Другий підхід до оцінки ефективності розглядає банк у якості фірми фінансових послуг, базуючись на синтезі теорії фінансового посередництва та теорії фірми. Відповідно до нього, ефективність розглядається як характеристика процесу виробництва, зокрема оптимальність організації банківської діяльності, переслідуючи основний принцип економічної діяльності – мінімізацію витрат та максимізацію випуску. Слід зауважити, що в економічних дослідженнях основним інструментом відображення функціонування будь-якої виробничої системи як на макро-, так і на мікрорівні, виступає багатофакторна виробнича функція, яка дозволяє дослідити закономірності економічних процесів, вирішувати задачі аналізу та планування тощо. Для банків як економічних суб'єктів особливий інтерес становлять функції витрат (1) та функції прибутку (2):

$$C = C\,(w, y, z, u, \varepsilon), \quad (1)$$

$$P = P\,(p, y, z, u, \varepsilon), \quad (2)$$

де C – витрати, P – прибуток, w – вектор цін ресурсів, y – вектор випуску, z – вектор специфічних факторів впливу на діяльність банку (структура капіталу, рівень ризику), p – вектор цін випуску, u – параметр неефективності, ε – помилка.

З метою оцінки параметрів неефективності та помилки розрізняють параметричні та непараметричні способи оцінки [9-12]. Серед непараметричних виділяють два методи, які дозволяють оцінити відносну ефективність діяльності банків, тобто технологічний аспект ефективності з наступними особливостями:

- аналіз середовища функціонування (*DEA – Data Envelopment Analysis*) – передбачає можливість взаємозаміни ресурсів у процесі виробництва банківських продуктів;
- метод вільної оболонки (*FDH – Free Disposal Hull*) – виключає можливість взаємозаміни ресурсів.

Непараметричні методи оцінки ефективності діяльності банку дозволяють враховувати сукупність факторів впливу як на вхідні параметри (ресурси), так і вихідні (випуск). Однак застосування даних методів обмежується ігноруванням можливості допущення помилок (як в процесі побудови моделі, так і в процесі розрахунку ефективності) та оцінкою лише технологічних аспектів ефективності.

Параметричні методи оцінки дозволяють оцінити алокативну ефективність (здатність оптимально управляти ресурсами, враховуючи їх ціну), беруть до уваги випадкову помилку та містять:

- стохастичний аналіз (*SFA – Stochastic Frontier Analysis*) – дозволяє окремо оцінити вплив параметру неефективності та випадкової помилки на рівень ефективності;
- метод необмеженого розподілу ефективності (*DFA – Distribution Free Approach*) – передбачає незмінний рівень ефективності діяльності окремого банку протягом певного періоду часу, ігноруючи тим самим вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність банку;
- метод широкої межі (*TFA – Think Frontier Analysis*) – використовується для оцінки середнього рівня ефективності у виборці банків.

При використанні параметричних способів побудова межі ефективності передбачає застосування методу максимальної вірогідності, методу найменших квадратів та коригованого методу найменших квадратів, методу моментів тощо.

Особливої уваги в процесі оцінки ефективності діяльності банків потребує питання вибору вхідних та вихідних параметрів, які характеризують технологію банківської діяльності, та суттєво впливають на результати оцінки. У закордонній економічній думці виокремлюють два основних підходи, які відрізняються визначенням економічної природи «депозитів» [12]:

- виробничий (*production approach*), який розглядає банк як постачальника фінансових послуг, відповідно, депозити розглядаються як вихідний параметр діяльності;
- посередницький (*intermediation approach*), з урахуванням специфіки банківської діяльності, депозити є ресурсом для діяльності банку.

Метою останнього етапу оцінки ефективності діяльності банку є узагальнення результатів дослідження, виявлення та аналіз факторів впливу на рівень ефективності діяльності банків за допомогою допоміжних методів, формулюванням висновків та пропозицій.

Таким чином, вивчення закордонного та вітчизняного досвіду оцінки ефективності діяльності банку дозволило розробити методичні засади її оцінювання. Запропоновані нами етапи оцінки ефективності, по-перше, є способом систематизації проведених наукових досліджень, по-друге, виступають універсальним та гнучким інструментом аналізу діяльності банків для різних суб'єктів та мети дослідження; по-третє, слугують інструментом для подальшого удосконалення теоретико-методичної бази оцінки ефективності діяльності банків.

Список літератури

1. *Буряк, А. В. Особливості визначення ефективної діяльності банку [Текст] / А. В. Буряк// Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Випуск 1 (8)/2010. Частина ІІ. – Харків: 2010. – С. 41-46.*
2. *Kaplan, R. S. Why does business need a balanced scorecard? [Text] / R. S. Kaplan, D. P. Norton // Journal of Cost Management. – May-June, 1997. – P.5-10.*
3. *Heffernan, S. Modern Banking [Text] / S. Heffernan // John Wiley & Sons Ltd. – 2005. – 716 p. – ISBN: 0-470-09500-8*
4. *Farell, M. The Measurement of Productive Efficiency [Text] / M. Farell // Journal of the Royal Statistical Society. Series A. General. – 1957. – V. 120. – P. 253–281.*
5. *Leibenstein, H. Allocative Efficiency vs. X – efficiency [Text] / H. Leibenstein // American Economic Review. – 1966. – V. 56. – P. 392–415.*
6. *Парасій-Вергуненко, І. М. Аналіз банківської діяльності [Текст] : навчально-методичний посібник / І. М. Парасій-Вергуненко. – К. : КНЕУ, 2003. – 347 с. – ISBN 966-574-453-4.*
7. *Ковбасюк, М. Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств [Текст] : навчальний посібник / М. Р. Ковбасюк. – К. : Скарби, 2001. – 336 с. – ISBN 966-95789-1-4.*
8. *Панова, Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка [Text] : научное издание / Г. С. Панова. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 272 с. – ISBN 5-279-01623-3.*
9. *Berger, A. Efficiency of financial institutions: International survey and directions for future research [Text] / A. Berger, D. Humphrey // European Journal of Operational Research. – April 1997. – V. 98(2). – P. 175-212.*
10. *Berger, A. Inside the Black Box: What Explains Differences in the Efficiencies of Financial Institutions? [Text] / A. Berger, L. Mester // Journal of Banking and Finance. –1997. – V.21 – P. 895-947*
11. *Лепехин Г. Д. Эффективность российского банковского сектора [Текст] / Г. Д. Лепехин, С. Р. Моисеев // Банковское дело. -– 2007. – №6. – С. 22-27.*
12. *Mlima, A. Measurement of Inputs and Outputs in the Banking Industry [Text] / A. Mlima, L. Hjalmarsson // Tanzanet Journal. – 2002. – V. 3(1). – P. 12-22.*

РЕЗЮМЕ

Буряк Анна

Методические принципы оценивания эффективности деятельности банков

Исследованы методические основы оценки эффективности деятельности банков на основе отечественного и зарубежного опыта. Особое внимание существующим концепциям эффективности и современным методам их оценки. Предложенная автором технология оценивания в виде трех основных этапов с соответствующей целью и инструментами является инструментом для дальнейшего усовершенствования теоретико-методической базы оценки банковской эффективности.

RESUME

Buryak Anna

Methodical principles of evaluation of efficiency of activity of banks

The key-note of the article is investigation of bank performance evaluation's methodological fundamentals on the domestic and foreign basis. The author focuses on concepts of performance (like efficiency and effectiveness) and relevant measurement's methods. According to the author's approach there are three main stages in the banking performance evaluation with according goals and techniques. Thus, issue under analysis, is a burning one in the context of methodological improvements of banking performance's evaluation.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2010 р.